

УДК 8(32.019):654.197
DOI: 10.31651/2076-5908-2021-2-81-89

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
Orcid ID: 0000-0001-8324-4681
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

МАЛЬОВАНА Ольга Василівна,
аспіранка кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
Orcid ID: 0000-0001-8181-349X
e-mail: malolya@ukr.net

ІДЕОЛОГІЧНІ КЛІШЕ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕЛЕПРОГРАМАХ ЯК ВИЯВ ПОСТІМПЕРСЬКОГО СИНДРОМУ

Автори статті пропонують оригінальний погляд на проблему збереження та виявлення стійких постімперських симптомів в українському суспільстві кінця 1980-х – першої половини 2010-х рр., як вони знайшли своє відображення в ідеологічних кліше. Сферою поширення та використання цих словесних штампів (виразів, ідей) свідомо обрано популярні телепрограми, які в той час перебували на лідерських позиціях впливу на масову свідомість населення та почасти громадську думку. Авторами запропоновано робочу гіпотезу про те, що живучість постімперського синдрому та домінування в ЗМІ відповідних ідеологічних кліше мали спільне ментальне підґрунтя.

Ключові слова: постімперське суспільство, інформаційні технології, ЗМІ, телевізійний ефір, ідеологічні кліше, українська спільнота.

Постановка проблеми. Запропонована тема дослідження вимагає чіткої концептуальної визначеності, надто щодо залученого понятійного інструментарію – від широко вживаних термінів до спеціальних категорій, якими в науці прийнято передавати сутність напрацьованих знань. Утім, попервах звернемо увагу лише на поняття «ідеологічне кліше», позаяк термін «постімперський» («посттоталітарний» та ін.) синдром буде предметом подальших авторських студій. Стосовно телевізійних програм як «сучасних», то тут взято до уваги глибокі трансформаційні зміни останніх десятиліть у цій царині державного (національного), громадського (суспільного) життя та власне вузько професійної практики, а тому цілком свідомо й десь навіть передбачувано хронологію дослідження визначено кінцем 1980-х – першою половиною 2010-х рр.

Ідеологічне кліше автори статті розуміють як шаблонний вираз, що в окреслений період вживався в публіцистиці, журналістиці, промовах та інших різновидах усного спілкування державних, політичних і громадських діячів, також у програмних документах політичних партій і деяких інших структур із метою в лаконічній декларативній формі однозначно (безапеляційно) класифікувати й водночас дати оцінку історичним подіям, суспільно-політичним явищам, суб'єктам громадсько-політичного життя. З огляду на те, що історики (ширше – гуманітарії) виокремлюють два типи історичних понять, а саме ті, які пов'язують з минувиною в сенсі, що їхнє значення «змінюється разом з політичними змінами», і ті, що «розмежовують певний історичний період», ми схильні трактувати ідеологічне кліше як універсальний феномен, котрий належить до обох цих умовних груп [1, 336]. Кажучи інакше, шаблонність виразів як така, що отримає масове й модне використання в ЗМІ кінця 1980-х – першої половини 2010-х рр., передусім телевізійних програмах, десь поєднувалася, на свій лад перепліталася з відчутною еволюцією статусів і ролей основних гравців медійного простору з самим складним процесом формування цього середовища як своєрідного ринку послуг. Відтак певною мірою увагу привертає сама комунікативна

природа сучасного телебачення з тим постколоніальним смисловим наповненням, яке було притаманне всім суб'єктам цього особливого діалогу – власникам, журналістам, авторам публікацій (прес-релізів), гостям студій та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці дослідження й, відповідно, публікації умовно можна розділити на дві групи. Насамперед це розвідки, які присвячені характеристиці українського пострадянського суспільства. Їхні автори торкаються проблем способу мислення та ідентичності, кадрового потенціалу, трансформації інтелектуальних кіл суспільства як таких, а в першу чергу медійного простору, зокрема й у контексті різних аспектів дебатів європейських (східноєвропейських) фахівців щодо цієї сфери діяльності. До таких праць, поза сумнівом, належить книжка польської дослідниці українського походження Олександри (Олі) Гнатюк «Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність» [2]. У ній авторка використала добре відомий історикам своєю ефективністю міждисциплінарний підхід та низку продуктивних методів. На цій основі запропонувала ґрунтовний огляд дискусій у сучасному (посттоталітарному) суспільстві, так чи так пов'язаних із інтелектуальним виміром функціонування українських засобів масової інформації. По суті в монографічному дослідженні О. Гнатюк дає відповідь на цілий спектр суперечливих явищ і процесів, а саме: смисли («нові ролі») новітніх прозахідних, проросійських і власне українських манер сприйняття дійсності; вияв посттоталітарного (постімперського) синдрому в уявленнях і мисленневих практиках «ефірного співтовариства»; вибір між у найширшому значенні «традиційним», «універсальним», «талановитим» в осмисленні перспектив розвитку української культурної самобутності, а також особливо важливу для нас візію регіоналізму, який покликав до життя такі постколоніальні явища як провінційність, периферійність, маргінальність тощо [2, 245].

До другої групи тематичних розвідок належать вузько професійні праці, які набагато щедріше представлені в науковому доробку дослідників та есеях численних оглядачів, із тією особливістю, що вони порівняно рідше потрапляли в об'єктив історіографічних узагальнень і цитувань. Певною мірою така неуха була природною, бо близькість у часі ще досить міцно триматиме служителів Клію в полоні вибору між «науково затребуваним» матеріалом і тими сюжетами, які вони цілком виправдано могли ігнорувати.

Оскільки сфера історіографічного аналізу тут може бути справді безмежною, коротко зупинимося на типовому прикладі – публікації журналіста, телевізійного ведучого, письменника, шеф-редактора директорату Суспільного телебачення Юрій Макарова, яка побачила світ під назвою «Озирися». Відкриваючи для себе наукову спадщину класика французької історіографії ХХ ст. Фернана Броделя, він відразу наголосив на його унікальному таланті, умінні поєднати «всі складники суспільного організму країни, їхню динаміку впродовж століть і внутрішню логіку, яка мала, точніше має результатом нинішнього француза в усьому діапазоні від фермера до випускника Sciences Po...» [3]. Ю. Макаров визнав, що «свідомість сучасного українця щодо цього – мало не неорана нива. Усе, що стосується підвалин нинішнього стану українського народу (суспільства) та території або базується на радянському (російському) наративі, або відразу на креативній міфології про аріїв, Святослава Хороброго та козаків-характерників». У цьому контексті журналіст наважився дорікнути самому М. Грушевському, який нібито брався повторювати фейк М. Карамзіна про те, що «після Батія земля України була спустошена на століття, а згодом її заселили мігранти з північного сходу». Тому, мовляв, «один народ», тому – «спільна історія» [3]. Отож, загалом сциентичний за своєю сутністю наратив Макарова не витримує критики щодо чіткого й послідовного дотримання «меж досяжності» наукового методу. Хоча він і не передбачає будь-якої схильності до «антигуманних расових теорій», йому, щонайменше, бракує дотримання універсальних методів пізнання, зокрема діалектичного, феноменологічного, трансцендентального [4]. При цьому його найбільша цінність в акцентуванні пізнавального інтересу до внутрішнього світу сучасної (пострадянської) української людини як носія старих/нових ідеологічних кліше.

Метою дослідження є спроба з'ясувати практику використання найбільш поширених ідеологічних кліше в сучасних українських ЗМІ й у таких спосіб прояснити сутність синдрому, який визначав постколоніальну характеристику українського суспільства періоду «прощання з радянською імперією».

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинною Конституцією, Україна вже три десятиліття є незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, проте й дотепер її минуле, як певна колоніальна культурна, ментальна, світоглядна спадщина, дається взнаки в різних сферах життя. На наш погляд, цей феномен мав би мало дивувати науковців, бо такий історичний «сценарій» передбачений цілою низкою обставин. Візьмімо до уваги хоча б той факт, що після ординського погрому XIII ст. і впродовж наступних століть русини/українці перебували в статусі об'єктів культурно-цивілізаційного впливу різних держав: від Великого князівства Литовського, Кримського ханства й Речі Посполитої до Російської та Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперій. Але особливий спадок у свідомості нинішніх її громадян залишив комуністичний СРСР. Причина цього не лише у відносно невеликому часовому проміжку, що віддаляє їх від розпаду «імперії Советов», а перш за все в тому, що практично впродовж майже всього періоду новітньої державності України була відсутня чітка політика, спрямована на формування української національної самоідентичності. Зрештою, виходило так, що «совки» на державних посадах продовжували вік своєму прототипу в суспільстві, причому на невизначений термін. Певні зрушення в цій сфері відбувалися хіба що під впливом подолання інформаційної блокади з євроатлантичним світом і протестних акцій, які отримали оригінальну назву «Майдан». Сам по собі Майдан – це, як з'ясувалося, лише перший крок у «правильному напрямку», задекларована воля до перемін, але не самі радикальні зміни. Наступні виборчі кампанії та саме «постмайданне» життя підтвердили це досить переконливо [12].

Навіть після Революції гідності, в умовах російської збройної агресії люди, котрі персонально переосмислили історію країни й, урешті-решт, повернулися в «природне коло» свого етосу, відчуватимуть шалений спротив як із боку «п'ятої колони» й співгромадян із «розмитого» ідентичністю, так і багатьох політиків, насамперед проросійських.

Розмитість ідентичностей, як вона торкатиметься національно-державницького самовизначення громадян України, триматиме у своїй мінливій орбіті не лише проблеми сьогодення, а й минувшини. Загальноновизнаним стане факт, що історична концепція про княжу Русь, як «колиску трьох братніх народів», сформувалася в російській історіографії XIX ст. і отримала логічне продовження в ще більш ідеологізованій науці комуністичного режиму XX ст. Ця ж концепція міститиме постулат про існування на зорі державності східних слов'ян так званої «давньоруської народності». Власне радянські історики надали їй сциєнтичного «забарвлення», увівши до наукового обігу та поширивши використання самого терміну «Давня Русь». Якщо зважити, що публічна «прописка» альтернативних поглядів була заборонена, то стає очевидним квазінауковість такої практики. Утім, міфологічна сутність та чітке й послідовне політичне замовлення зробили свою справу.

Проблема не обмежилася назвою держави, а торкнулася всіх сфер використання й аспектів тлумачення історії Русі, позаяк сама сутність ідентичності вимагала тотальності уявлень, поглядів і дій. Багато в чому ключовим стало питання мови, яка в IX–XII ст. була нібито спільною для мешканців Києва, Галича, Новгороду, Смоленська, Суздаля. Насправді це далеко не так. Про поліетнічність, а отже, багатомовність Русі свідчитимуть як дані археології, так і літописні джерела, зокрема й «Повість минулих літ». Відомо, що на початку XX ст. український лінгвіст Степан Смаль-Стоцький помітив більшу схожість, певні спільні риси української та сербської мов, що не властиві російській мові. Він запропонував гіпотезу про формування української та інших східнослов'янських мов безпосередньо з праслов'янської мови й аргументовано заперечив існування в минулому спільної мови східних слов'ян. Такого ж погляду, але вже в інших варіантах порівняння, дотримуватимуться Євген Тимченко, Іван Огієнко, згодом Юрій Шевельов, Григорій Півторак та інші визнані знавці цієї проблематики [5]. До речі, у сусідній Росії на це не прийнято буде звертати увагу; факт необґрунтованості доктрини про давньоруську народність і першу руську державність як «спільну колиску» українців, білорусів, росіян лише драгуватиме колег із проімперського табору, які вперто продовжуватимуть наполягати на своєму – «спільній мовчазній спадщині... російської культури» [6, 325].

Такий стан справ не міг не позначатися на ідеологічних кліше в українських ЗМІ пострадянської доби, зокрема й телевізійних програмах. Демонструючи той чи інший

ступінь посттоталітарного синдрому, штатні працівники телеканалів, а також запрошені експерти й гості студій раз по раз «відтворюватимуть» свою ментальну залежність від «статусних» носіїв радянського мислення. У цій публічній сфері суспільного життя «прощання з імперією» відбуватиметься досить повільно й зазвичай не надто послідовно. Як слушно зазначив із цього приводу острозький історик Віталій Яремчук, «професійна позиція (працівників мас-медіа, журналістів. – Авт.) корелювала насамперед з їхніми політичними настроями, ідеологічною та національною ідентифікацією» [7, 135]. На певному етапі розвитку ЗМІ це загрожувало колапсом, але ситуацію рятувала, як не дивно, підпорядкованість телевізійних каналів олігархам, тобто групам осіб, що набули статків чи збагатилися завдяки контролю над державною (або регіональною) владою, також корупції, непотизму (кумівства). Розподіливши між собою національний ефір, вони тим самим визначили алгоритми монопольного позиціонування телеканалів у тих чи тих ціннісних координатах, ідентичностях, ідеологічних і політичних симпатіях. Виходило так, що тепер кожний глядач мав дивитися «свої» канали, зустрічатися зі «своєю» аудиторією, особисто симпатичними йому телевізійними ведучими й гостями.

Наш науково-пізнавальний інтерес до проблеми поширення й використання ідеологічних кліше на телебаченні передусім мотивовано завданнями поглибленого з'ясування суспільних реалій пострадянського суспільства. Коли ж мова заходить про постколоніалізм як історичне явище, то тут варто враховувати низку додаткових обставин. По-перше, цей термін отримав широке поширення в сучасній історіографії й на сьогодні його залучення в наукові дискурси потребує ознайомлення з досвідом відповідних тематичних студій у світовій історіографії. Для нашого випадку першочергове значення має, вочевидь, практика постколоніальних студій у країнах Східної Європи, які набагато ближчі до новітніх українських реалій. По-друге, багатовікове перебування України в складі Російської імперії та її спадкоємця – Радянського Союзу – лишило особливий слід у культурі, ментальності, моралі її мешканців, власне етнічних українців. І хоча ні про який «єдиний народ» із сучасними етнічними росіянами мова не йде, факт такої «часткової асиміляційної» спадщини не можна ігнорувати. На думку авторів, її потрібно вбачати у сфері політичної культури та медіа-інформаційних запозиченнях. В обох випадках своєрідним транслятором живучості цих «точок комунікації» виступали ЗМІ, у першу чергу ті, які на найвищому професійному рівні опановували мистецтво пропаганди. Ситуація ускладнювалася кількома обставинами, насамперед сприйняттям носіїв кліше чи не всіх ідеологічних різновидів самої України. Не є секретом, що тут існували вагомні відмінності доктринерського, також регіонального й навіть індивідуально-гуртового (кланового) характеру. Отримуючи час від часу потужне політичне сприяння, зокрема з закордону, вони не лише зберігалися в домінуючих сюжетах, а й виявляли неабияку спроможність підважувати та витіснити пропоновані їм альтернативи.

Постколоніалізм науковці визначають як напрямок мислення у філософії, теології, політології, історії, літературі, який сформувався орієнтовно в другій половині ХХ ст. і спрямований на осмислення наслідків колоніального становища/правління. Як ідейна течія, постколоніалізм орієнтований на вивчення ідентичності культури й літератури в сенсі інформаційного й власне культурно-сміслового конфлікту між колишніми або нинішніми колоніями та країнами-колонізаторами. З усіх дефініцій постколоніалізму для нас важливішим є його історичний контекст, де він виступає як «часовий маркер», що позначає період і/або процес деколонізації, а також «дискурс, який супроводжує цей процес» [8, 79].

Серед основних рис постколоніалізму українців (громадян України), які безпосередньо чи бодай опосередковано були причетними до діяльності та редакційної політики ЗМІ, назвемо такі: 1) концентрація думок на самотньому пізнанні колоніального минулого, насамперед розумінні важливості нав'язаних імперіями мови й культури як «своїх»; 2) значною мірою ігнорування сакральних аспектів життя як загальний (методологічний) підхід до його оцінки; 3) переконаність, що цінності «підпорядковані» владі, кар'єрі, фінансам; 4) неготовність до розпізнавання культурно-психологічних наслідків імперського панування, передусім у широко розповсюджених уявленнях, ідеологемах, міфологемах, літературних творах, наукових текстах; 5) загалом спрощені погляди (редукціонізм

мислення) на складні проблеми історії й сьогодення [8, 79]. Загальний підсумок цих міркувань полягає в тому, що використання застарілих ідеологічних кліше в ЗМІ було спричинене відсутністю новаторських поглядів, тоді як традиційні, стереотипні розмисли на той час уже не були спроможними відповідати на виклики часу. Саме тому питання другого Президента України Леоніда Кучми до народних депутатів «Скажіть мені, яку державу ми будемо?» виявилось риторичним, бо «насправді певне коло осіб уже точно вирішило, якою має бути майбутня Українська держава» [9].

Як правило, використання ідеологічних кліше найчастіше було пов'язано з відносно недалеким відрізком історичного часу, до якого людина чи її близькі родичі виявлялися безпосередньо причетними. Певне виключення тут становили телевізійні ефіри, коли розповсюдження відеоконтенту на глядацьку аудиторію було спеціально присвячено віддаленим у часі історичним подіям або гостями студії були науково-педагогічні працівники, представники громадських організацій, які особисто переймалися явищами чи, скажімо, відомими постатями далекої минувшини. У таких випадках вживані вирази, пропонувані або формульовані ідеї, цитовані історичні джерела чи художні твори часто-густо позначалися «перевантаженістю суперечностями», десь на межі втрати свого первинного сенсу. Водночас абсолютна більшість глядацької аудиторії, яка, як уже зазначалося, була налаштована на спрощене сприйняття дійсності, надто історичної, легко реагувала на міфи, спотворені форми свідомості. Люди не лише не відкидали сумнівних образів, символів, переказів або легенд, а й здебільшого вірили, що ці емоційно-психологічні, ірраціональні, а десь і суто інтуїтивні компоненти, так назагал вдало узгоджені з авторськими логічно-раціональними поясненнями, чи не найкраще репрезентували факти, події, процеси, тенденції, явища, окремі постаті.

І все ж частіше всього мова могла йти про ідеологічні контексти нової та новітньої історичних епох. У пострадянській Україні до такого зазвичай належали «будівництво комунізму», «дострокове виконання п'ятирічних планів», «перемога в соціалістичному змаганні», «введення в експлуатацію нових виробничих потужностей», «успішне завершення жнив», також причетність до всіх цих подій на рівні персонального знайомства з керівниками вищого рівня, відомими людьми-символами тієї епохи. І це попри те, що узагальнена теза про нібито потужний розвиток республіки (УРСР) не витримував критики й лише фрагментарно відповідав дійсності. Встановлено, що на середину 1970-х рр., тобто період, коли будівництво комунізму перетворилося на головний ідеологічний постулат режиму, сільське господарство СРСР відставало від аграрного сектору економіки США в 5 разів, а промислове виробництво у 1,5 рази. До того ж економіка «країни Рад» трималася на експлуатації природних ресурсів, що вважається характерним для колоніального типу господарювання. Тож, теза про потужний розвиток УРСР у складі СРСР виявилася науково не обґрунтованою, радше своєрідною ознакою посттоталітарного синдрому в ідеологічній публічній площині.

Загальновідомим на рівні знань зі шкільного підручника є той факт, що характерною рисою стратегії радянського керівництва в післявоєнний період було повернення до довоєнної моделі розвитку «народного господарства». В основу цієї старої/нової візії було покладено досить примітивну схему індустріалізації, що спиралася на пріоритетний розвиток кількох базових галузей важкої промисловості й здійснювалася за рахунок очевидного недофінансування решти економіки, передусім сільського господарства. Незважаючи на це, саме сільськогосподарська тематика (надто таких регіонів як Черкащина) й надалі посідала особливе місце в місцевих телевізійних ефірах. Інтерес до колишніх «передовиків», «новаторів», «ударників» підживлювався своєрідним вакуумом нових героїв свого часу (у 1990-х рр. з цим було особливо багато проблем). Відсутність тих, у кому була потреба у зв'язку зі здобуттям державної незалежності, сприяла заповненню цього вакууму старими кумирами – «вірними ленінцями». При цьому найважливішим лишався не світоглядний, а в політичний чинник. Якраз тому, коли симпатик колишнього СРСР продовжував перебувати на впливовій посаді, він і надалі цікавив журналістів.

Одним із таких «героїв» став попервах технік-механік сільськогосподарського виробництва, а потім багаторічний політик Омелян Парубок (1940–2017) із села Баштетчок

колишнього Жашківського району Черкаської області. До 1991 р. він належав до тих «кращих виробничників», які мали підтримку комуністичного режиму, по суті завдяки цьому сприянню ставали відомими, водночас своїм новим статусом і життєвою позицією слугували оригінальним «механізмом» забезпечення функціонування радянського режиму як такого. Тож, двічі Герою Соціалістичної Праці О. Парубку судилося ввійти в історію не так визнаним владою передовиком господарства, як членом ЦК КПУ, депутатом багатьох скликань Верховної Ради УРСР та України [10, 545]. Вірність комуністичній ідеології та системі він зберіг на все життя, попри те, що з кінця 1980-х рр. злочини кремлівської атеїстичної влади були вже добре відомі, а Україна обрала шлях альтернативного, тобто демократичного державного розвитку. Ба більше, О. Парубок підтримував усілякі одіозні рішення, притаманні українофобським політичним силам. Наприклад, особисто був серед тих 148 народних депутатів України, які в червні 2013 р. підписали звернення до польського сейму з проханням визнати геноцидом поляків події національно-визвольної війни України 1942–1944 рр. У такий спосіб О. Парубок та інші політики проросійської орієнтації прагнули «засудити злочинні діяння українських націоналістів» [11]. Заодно вони давали чіткий сигнал суспільству, що вірність Москві, якій вони колись дали клятву «служити до смерті», для них понад усе. Своєю чергою і для нас це принциповий епізод в осмисленні досліджуваного явища, бо він засвідчує, що посттоталітарний синдром, тобто сукупність ознак відданості людини комуністичним ідеалам, міг бути довічним, надто в разі, коли «спирався» на її ментальну залежність від влади, владних повноважень.

Щодо самої влади, то в перші десятиліття державної незалежності України, сформувалася практика реагувати на таку постколоніальну риторику в кращому разі мовчанням, у гіршому – поблажливостю й схвальністю. Згодом вона була підхоплена ідеологами «русского мира» й наразі використовується проросійськими політиками в контексті поширення міфологеми про те, що Росія – географічний сусід України зі «спільною історією та культурою», і з цим, нібито, треба змиритися. Ось зовсім нещодавній приклад невпинної риторики на цю тему від народного депутата 7 та 8 скликань Верховної Ради України Євгенія Мураєва. В ефірі каналу «Україна 24», що входить до медіаконгломерату «Медіа Група Україна» олігарха Ріната Ахметова, він заявив: «Я розумів, що це сусід, який нікуди не переїде. Я і дотепер так вважаю, що половина економіки нашої там. Усупереч вашим (звернення то опонентів. – Авт.) розповідям, що ми частина європейських народів. Коли я бачу угорців, болгар, я розумію, що ми слов'яни і наша частина народу – зовсім в іншому місці, у тому числі в Росії, Білорусі. У нас спільна історія, у нас багато століть узагалі історії, багато спільних воєн в одних окопах якраз проти тих, кого ви (опоненти. – Авт.) зараз називаєте братами».

Як легко переконалися зі сказаного «постколоніальним» політиком, у публічному просторі України прижилися й дотепер активно використовуються дефініції, що не відповідають історичній правді та науковому визначенню. Ба більше, у цитованих словах відчутна присутність контенту сучасних російських та білоруських ЗМІ, які спрямовані на досягнення антиукраїнських політичних цілей.

Своєрідним «рекордсменом» у цій царині залишався радянський міф про Другу світову війну, яка ще в оточенні диктатора Й. Сталіна отримала назву «Великая Отечественная война» [14, 13–16]. У період же, що його досліджуємо, телевізійні канали долучалися до різних аспектів її репрезентації, бувало, що навіть протилежних за змістом. З одного боку, одним із найпоширеніших синдромів в українських ЗМІ лишалася традиція називати війну «вітчизняною», а війська нацистської Німеччини – «фашистськими». І це попри те, що провідні вчені, також кваліфіковані співробітники Українського інституту національної пам'яті вже давно дали роз'яснення щодо фашизму як суто італійського явища, а нацизму, відповідно, як ідеології та політики Третього Райху. З іншого боку, ми й надалі спостерігали щорічні багатотисячні маніфестації в містах України, які по-сталінськи вшановували завершення війни, ігноруючи той факт, що кремлівський диктатор був безпосередньо причетним до початку воєнного лихоліття, катастроф, надмірно високої ціни перемоги над нацизмом, зрештою, однобічної, а отже, викривленої правди про війну [15]. У перші пострадянські десятиліття українські ЗМІ продовжували «підігрівати» таку роздвоєну

історичну пам'ять, часто-густо не відмовляли в наданні слові ні професіоналам, ні дилетантам, такою ж мірою ні патріотам, ні представникам проросійської «п'ятої колонії».

Показово, що зовсім нещодавно, під час головної події, присвяченої 30-річчю незалежності України – урочистостей та військового параду, які відбувалися на найвищому державному рівні й транслювалися багатьма українськими медіа ресурсами, був продемонстрований відеоролик із «самобутнім» відображенням історії української державності від княжої Русі до сьогодення. Період перебування України в складі СРСР сценаристами сюжету схарактеризовано, зокрема, так: націонал-соціалістичний режим подано як абсолютне зло, тоді як тоталітарний комуністичний режим виявився «негідником» лише через втечу за кордон конструктора Ігоря Сікорського, Голодомор-геноцид 1932 і 1933 рр., репресії проти дисидентів (Василя Стуса та ін.). При цьому його відтворили ще й «знаменитим»: перемогою над гітлерівською Німеччиною, бурхливим («потужним») повоєнним розвитком (через що нібито Крим приєднали до України), подвигом ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи [13].

Висновки. Проблема ідеологічних кліше в українських ЗМІ, зокрема на телевізійних каналах, як вияв постімперського синдрому лишається однією з ключових для осмислення новітньої історії українського медійного простору. Своєю чергою, вона є своєрідним віддзеркаленням загального стану та тенденцій еволюції українського суспільства останніх десятиліть, конкретно від рубежу 1980–1990-х рр. Основними чинниками живучості цього синдрому варто вважати відсутність чіткої, цільової та виваженої в усіх відношеннях державної політики, потужний пропагандистський вплив на Україну, її політикум та громадськість з боку Російської Федерації, яка в такий спосіб вела боротьбу за своє імперське самозбереження після краху СРСР. Варто також враховувати «патріархальну» інформаційну культуру населення, яке традиційно віддавало перевагу міфологізованому способу мислення, де домінували логіка й емоції, власне чому голос науковців (інтелектуалів) лишався непочутим навіть зі зміною поколінь громадян.

Проблема потребує подальшого дослідження, зокрема в контексті з'ясування сутності самої пострадянської дійсності, позаяк постколоніальні (посттоталітарні) явища по-особливому позначатимуться на медійному просторі України, що в умовах революційного розвитку інформаційних технологій відчутно впливатиме на характер історичного поступу суспільства, життєдіяльність окремо взятих людей.

Список використаної літератури

1. Фарр Дж. Історичні поняття у політичній науці : «революція» / Джеймс Фарр // Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2016–2017. – Вип. 9. – С. 319–339.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
3. Макаров Ю. Озирнися. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Columns>.
4. Сцієнтизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сцієнтизм>
5. Шелеп М. Майдан – задекларована воля до змін, але не зміни / Михайло Шелеп // Громадський простір. – 20.11.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?focus=myhajlo-shelep-majdan-zadeklarovana-volya-do-zmin-ale-ne-zminy>.
6. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Григорій Півторак. – К. : Академія, 2001. – 152 с.
7. Вендина Т. И. Средневековой человек в зеркале старославянского языка : моногр. / Татьяна Ивановна Вендина. – Москва : Индрик, 2002. – 336 с.
8. Яремчук В. Історики «з партійним квитком і українською душею» в УРСР 50-х – 80-х років / Віталій Яремчук // Historia – mentalnoжж – toisamoжж. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaszkiłniaka. – Poznań : Instytut Historii UAM, 2010. – S. 135–144.
9. Троян С. «Зміна парадигм» у сучасній українській історіографії : пострадянський дискурс / Сергій Троян // Historia – mentalnoжж – toisamoжж. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaszkiłniaka. – Poznań : Instytut Historii UAM, 2010. – S. 75–80.
10. Грабовський С. Кучма і «кучмізм». До 20-річчя інавгурації другого президента України / Сергій Грабовський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua-uk/article/podrobici>.

11. Черкащина : історія краю та його людності / За ред. В. В. Масненка, В. Т. Поліщука. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2017. – 698 с.
12. Звернення депутатів від Партії регіонів і КПУ до польського Сейму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Звернення_депутатів_від_Партії_регіонів_і_КПУ_до_польського_Сейму
13. Війна і міф. Невідома Друга світова війна / За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Муравйова. – Х. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 272 с.
14. День перемоги над нацизмом: подробиці з Харькова. 09.05.2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/watch/?v=220395492818103>
15. Військовий парад до Дня Незалежності у Києві. 24.08.2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/164252315822713>

References

1. Farr, J. (2016–2017). Historical concepts in political science: «revolution». *Eidos : almanac of theory and History of Historical science*. Issue 9. P. 319–339 (In Ukr.)
2. Hnatiuk, O. (2005). Farewell to the empire. Ukrainian discussion about identity. Kyiv (In Ukr.)
3. Makarov, Yu. Look around. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/Columns/50/252773> (In Ukr.)
4. Scientism. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сцієнтизм> (In Ukr.)
5. Shelep, M. Maidan – declared will to change, but not change. *Public space (Hromadskyi prostir)*. 20.11.2014. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?focus=my-hajlo-shelep-majdan-zadeklarovanavolya-do-zmin-ale-ne-zminy> (In Ukr.)
6. Pivtorak, H. (2001). The origin of Ukrainian, Russians, Belarussians and their languages. Myth and truth about the three Slavic brothers from the «common cradle». Kyiv : Academia (In Ukr.)
7. Vendina, T. I. (2002). Medieval man in the mirror of the old Slavonic language. Moscow (In Russ.)
8. Yaremchuk, V. (2010). Historians «with a party ticket and the Ukrainian soul» in the USSR 50's-80's. *Historia – mentalnoŭj – f toisamoŭj. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii. Pod redakcj№ K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaskilniaka*. – Poznac : Instytut Historii UAM. P. 135–144 (In Ukr.)
9. Troian, S. (2010). «Paradigm shift» in modern Ukrainian historiography : post-Soviet discourse. *Historia – mentalnoŭj – f toisamoŭj. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii. Pod redakcj№ K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaskilniaka*. – Poznac : Instytut Historii UAM. P. 75–80 (In Ukr.)
10. Hrabovskiy, S. Kuchma and «kuchmism». To the 20th anniversary of the inauguration of the second president of Ukraine. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici>. (In Ukr.)
11. Masnenko, V. V., Polischuk, V. T. (Ed). (2017). Cherkaschyna : history of the region and its people. Cherkasy (In Ukr.)
12. Appel of deputies from the Party of Regions and the CPU to the Polish Sejm. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Звернення_депутатів_від_Партії_регіонів (In Ukr.)
13. Zinchenko, O., V'iatrovych, V., Murav'iov, M. (2016). War and myths. Unknown World War II (In Ukr.)
14. Victory Day over Nazism: details from Kharkov. 09.05.2021. Retrieved from: <https://www.facebook.com/watch/?v=220395492818103>
15. Military parade for Independence Day in Kyiv. 24.08.2021. Retrieved from: <https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/164252315822713>

PRYSIAZHNIUK Yuriy, Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

MALYOVANA Olga, graduate student of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: malolya@ukr.net

IDEOLOGICAL CLICHÉS IN MODERN UKRAINIAN TELEVISION PROGRAMS AS MANIFESTATIONS OF POST-EMPIRE SYNDROME

Abstract. Introduction. *The interest in the proposed research problem is caused by a number of factors, first of all the especially important role of mass media in the Ukrainian society of the period indicated in the title of the article. At the same time, ideological clichés, which found their mass use in journalism, as well as in program documents of political parties, public organizations, represented the public (television) discourse of their time, were a reflection of how people really thought and did. This aspect makes it possible to avoid manipulation, to imagine and interpret the recent historical past*

through the eyes of contemporaries. In addition, the creation of the narrative should take into account the very communicative nature of postcolonial television in Ukraine with its mental content, which was somehow inherent in all subjects of this national dialogue – media owners, journalists, authors of publications (press release), studio guests and etc.

Purpose. The aim of the study is to clarify the experience of using the most common ideological clichés in modern Ukrainian media and thus to understand the syndrome that defined the postcolonial essence of Ukrainian society in the period of «farewell to the empire».

Methods. Achieving the goal is based on the involvement of ways of socio-spatial thinking, which in modern historiography is defined by the concept of «mental (cognitive) maps».

Results. Ideological clichés in the modern media of Ukraine have become a kind of synthesized reflection of the general state and trends of Ukrainian society from the turn of the 1980s to the mid 2010s. The nature of this slice of awareness and representation of Ukrainian postcolonial realities was affected by a whole range of factors, primarily the increased social role of the media in this, «transitional» period in history.

Originality. The scientific novelty of intelligence is determined by a reasonable generalization of the main factors of survival of the postcolonial syndrome of the Ukrainian community in the first decades of modern statehood, as they are reflected in the dominant ideological clichés in the media.

Conclusion. The problem raised by the authors needs further research, in particular in the context of elucidating the characteristics of postcolonial (post-Soviet, post-totalitarian) society, as its very position at that time particularly affected the media space of Ukraine, which in turn uniquely influenced the lives of people.

Key words: postcolonial society, information technologies, mass media, television broadcasts, ideological clichés, Ukrainian community.

Одержано редакцією 17.09.2021
Прийнято до публікації 25.10.2021

УДК 94:355.4-025.26(470:477):316.658(477-074)
DOI: 10.31651/2076-5908-2021-2-89-97

ПЛАТМІР Ярослав Леонідович,
доктор філософії
Orcid ID: 0000-0001-8205-7286
e-mail: metsepman91@gmail.com,

ХОМЕНКО Денис Володимирович,
аспірант, старший лаборант кафедри
історії України Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького,
Orcid ID: 0000-0002-3369-9239
e-mail: homenkodenis96@gmail.com

МОНУМЕНТАЛЬНА ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ (на прикладі тимчасово окупованих територій ОРДЛО)*

У статті розглянуто особливості впливу монументальної пропаганди окупаційних адміністрацій на тимчасово непідконтрольних уряду України територіях Донецької та Луганської областей у контексті російсько-української війни. Встановлено, що важливу роль у формуванні квазіісторичного та антиукраїнського пам'яттєвого дискурсу на окупованому Донбасі відіграють «монументи» встановлені бойовиками. На основі конкретних прикладів виділено три групи формування викривленого мнемонічного простору: імперська, радянська та окупаційна. Визначено, що апеляція окупаційною владою до застарілих архетипів та створення нового історично викривленого пантеону є дієвим аспектом гібридної війни РФ проти України та ідеологічної окупації Донбасу.

Ключові слова: монументальна пропаганда, ОРДЛО, гібридна війна, ідеологічна окупація.

* Публікація містить результати досліджень, проведених у межах грантового проєкту Національного фонду досліджень України № 2020.02/0103 «Політика пам'яті та історична свідомість населення на окупованих Росією територіях України (ОРДЛО, АР Крим, Севастополь)».